

Култаева У.Б.

ТАРЫХЫЙ РОМАНДАРДАГЫ КАРЫЯЛАРДЫН ОБРАЗЫ

Култаева У.Б.

ОБРАЗ ПОЖИЛЫХ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ

Карыны сыйлоо – кыргыз улуттук маданияттын бир бийиктиги, элдин байырчылыгынын, нырктуулугунун белгиси. Көчмөн элдин жашоосунда карыялар коомду башкарууну туура жолго салуучу **идеологдун**, жаштарга тарбия, билим берүүчү **педагогдун**, эл ичиндеги ынтымакты, коңшулаш элдер менен теңата мамилени сактоочу **дипломаттын** ар кандай чыр чатакты жөнгө салуучу **соттун** милдетин аткарышкан. Албетте, мындай ар бир тараптуу укук жашы улгайгандын баарына эле берилгендиги да түшүнүктүү. Эл арасында даанышман акылы, кара кылды как жардан калыстыгы, жакшы менен жаманды туура талдаган кашкөйлүгү, өткөндөн чыгарган жыйынтыгын келечекке шамчырак кылган көрөгөчтүгү аркылуу калк кадырына ээ болгон карыя топтон чыккан күлүктөй бөлүнүп чыккан. Мындай карыны аздектеп, анын айткан кеби, берген кеңеши ыйык эреже – конституциянын ролун аткарган. Кыргыз элине таандык дал ушул менталитет “...Элдик турмуштун жашырын жансыр-тарыхый романдарда” (Н.И.Надеждин¹) кеңири чагылып келет.

Тарыхый романдар, баарына белгилүү, элдик турмуштун бейпилдик дооруна караганда улуттун тагдырындагы өзгөчө мезгилди, карама-каршылыктуу күрөш, кагылыштарды көбүрөөк көркөм иликтөөгө алат эмеспи.

Ушул көз караштын алып караганда кыргыз өмүрүнүн өзгөчө “курактарын” чагылдырган Т. Сыдыкбековдун “Көк асаба”, Т. Касымбековдун “Сынган кылыч”, К. Осмоналиевдин “Көчмөндөр кагылышы” тарыхый романдарынын ордосунда белгилүү идеялык байланыш, жалпылык бар. Мындай жалпылыктын айрым белгилерин чыгармалардагы карыялардын образы аркылуу дадилдөөгө болот.

Карыялар – тарыхый романдарда бааранан мурда элдин кечээгиси, карт тарыхтын күбөсү. Кыраакы жазуучулар чыгармадагы негизги окуянын түйүнүн ошол карыяларга чечтирип, аларга кеп кезегин берүү менен сюжетти баштайт. Салыштырып көрөлү:

Тарыхта “Улуу кыргыз кагандыгы” аталган улуттук гүлдөп өнүгүүнүн урунттуу учурларынан кабар берген “Көк асаба” романынан алгачкы бөлүмү (Жештегин) “башка куш кондуруу” салты

менен башталат да, окурмандын көңүлү ошол салтты жасап жаткан ажо Адылтайга бурулат.

Башкача көрүнүш... Ортоңку чоң ак үйдүн төрүндө, алтын тактыда ак сакалын жайкалтып Адылтай ажо: “Уа Көк теңири, ата” кушун баланын башына кондурун! Консо, кем болбопсуз. Конбосо, толбопсуз” - деп, зар какшаган тилеги менен колуна бүркүттү кондуруп, тээ бетмандайда ак боз кунан минип келе жаткан беш жашар небересине мелжеп отурат. Бала жакындай бергенде карыя “... шумкардын тырмагын өптү, көкүрөгүн жыттады, так төбөсүнөн куйругунун учуна чейин үч кайра сылады да анан:

- Уа, кыраан, ачык айтын, так сүйлөң! Калың кошуун башт болобу? Эр ээнди тап! ” – деди да, шумкарды чамгаракка карай шилтеди. Ошентип карыя эл **тагдарына төлгө салды**. Анткени элдин тагдыры быч мизинде. Элди ээрчитип жоо сайган эр Күлчур оо дүйнө кеткен, анын туя Жаш-Тегинде атасынын ордуна татыктуу тарбиялоону карыя ый милдетим, жашоодогу эң акыркы парзым деп билет. Анын карыялык кады ушунда. Ошондуктан ушундай жоопкерчиликти сезгенден улам, ар манжалары ак сакалына жабышып, жан берчүдөй селейип турганда:

- Конду! – деген үндөр чур этти. Ажонун көздөрү кубанганын жашка тумандады¹.

Башка доор, башка чөйрө, башка мезгилдеги Адылтай ажо сыяк эле дагы бирю карыя менен окурман Т. Касымбековдун “Сынган кылы романындагы окуянын башталышында таанышат. Ал - Ажыбай дат Эшигине ак туу сайылган он эки кабат ак өргөөнүн төрүндө кара кымкап жамынып олтурган датка чыгарылган Шералыны мандай олтургузуп, “... аппак суюк сакалын калтыраган алсыз колу менен акыр сылап, акырын жөтөлүп” Амир Темир көрөгөндүн зор өлкөсүн сактап каалбаган анын ыркы жок балдары жөнүндө сырдуу кеп баштады. Кепт аягында Шералынын ата теги аныкталып, кыздарды башкаларга кылбоонун амалы – аны хан көтөрүү бүтөмүнө келип такалды. Ажыб Шералынын жол башчысын, кол башчысын дайындап туруп:

- Нүзүп укем, баштаган ишиң кыйын иш... - деди ал ойлуу. Бир мезгилдин күчү сен жакта, мунун

өтөсүнө чыгасың. Көл дайыма эле же чапчып толкуп турбайт, көлдү бороон толкутат. Эл деген көл сыяктуу. Азыр кичине дем берип туруп, кайда баштасаң ошол жакты сел бол каптап өтүп берет. Ушул билипсиң, түзүк укем, эсиң, көзүң бар экен Жолун ачылчын. Аталардын арбагы колдосун.

Оомийин! ...– деп, сөөктү арык колдорун жайып, бетине бата тартты²¹.

Ошондой эле К. Осмоналиевдин “Көчмөндөр кагылышы” романы биринчи бөлүмү да Жумгал өрөөндөгү элин башкаруу Качыке менен жашы жизгө таяп калган айтылуу Ормон хандын ата Ниязбектин кезигүүсү менен романдын негизги окучысы башталат:

“ - Ээ, боорум ! Иним. өзүңдү көргөндө мен эмнеге жетине алба сүйүнүп олтурам? – деди карыя негедир муңкана, -жаштын иши жаш баштын иши баш деп, бир угаар элем. Суу ылдай агып, суу өйдө чыкмайын адам кагалбайт деп, эжки угаар элем. Эли тозмойун кадыры билинбейт, жери тозмойун жер кадыры билинбейт деп, үч угаар эле Аксабаса ат кадыры билинбейт, ата өлбөсө аксакал кадыры билинбейт де төрт угаар элем. Бая белде кубат барында, билекте күч барында, жүрөктө от барында азууга салып таш чайнап, алаңгазар кыял менен алоолоп сөз кадырын билбегем. Сөз кадырын билбесен, өз кадырың билбейсиң.

Дөбөн чыгып сүхйлөшүп, сөзгө кулак тосуп, сөз кадырын билгенде адамга бүтөт экен. Көз бүтүн, имерип, алысты карай баштаганымда карылыкты жакадан алып, адамга ажал чукулдай баштайт экен. Топтогон акылыңды билбегендерге үйрөтөйүн десең, бирөө угат. Көбү кол шилтейт. “Сени итик менен өткөн өмүрүңдү бу да басканы турат деп чөгү шалдырайсың! – Ниязбек эриндери титиреп, жашынды¹”

Романдардан алынган үзүндүлөр далилдеп тургандай, үч карыянын үч башка мезгил, үч түрдүү шарттагы, үч түрдүү мазмундагы сөздөрүн жалпылап турган нерсе – эл тагдырын ойлоо. Кийинки урпактар үчүн кам көрүү, келечекке саресеп салуу. Турмуш тажрыйбасынан келип чыккан жыйынтыктарды, акыл ой мурастарын кийинки муунга калтыруу. Үчөө тең кыргыз турмушунун символу болгон ак өрдөгө олтурушат, үчөө тең азыркы турушунда алсыз, арык, ак сакалдуу, бирок эстугуму акактай таза, үчөө тең алакан жайып урпактарга ак тилек тилейт. Бири салтка сыйынып, экинчиси улуттун эстугумун эш кылып, үчүнчүсү улуу сөздүн адеп сабагын аздектеп жүрөктүн акыркы кагуусун артында калчу урпактарга отко күйбөс, сууга чөкпөс, ууру албас байлыкты – акыл мурасын кош колдоп

сунуп турушат. Периштедей пейилдери кирсиз, көрпөндөлик жеке кызыкчылыктан эчам кечкен, өздөрүнүн өтүп бараткан өмүрүнө, түгөнүп бараткан суусуна кайыл максаттары бирөө гана... Ал улуттун уучу узарса экен, элдин таалайы кеңейсе экен, балдардын бактысы чалкыса экен деген гана аруу, аппак тилектер Ошол эле учурда биринин “колу ак сакалына жабыша”, экинчиси “опурталдуу ойго жанчылып”, үчүнчүсү “көңүнө жаш алып” келечек тагдырга санаакашат. Алардын ар бир сөзү карангыда шамчырык болчу жол көрсөтүүчү касиетке ээ. Бул даанышман карыянын касиети. Алардын айтканы келет, тилегени орундалат. Анткени мындай карыялар көкүрөгүндө көсөмдүк менен көрөгөчтүктү алып жүрүшөт. Ошого жараша көптү көргөн кыргыз элинде карыны аздектеп күтүү, аларга сыйынуу, алардын батасын алуу салты иштелип чыккан. Эи ичинде мындай карысы жок уруу жетесиз карыясын сыйлай албаган урпак тексиз аталары да бекеринен эмес.

Тарыхый романдарда каармандардын гана эмес, карыялардын да бир нече мууну кагышат. Айталы жогоруда аты аталган каармандарды алардын биринчи мууну деп атоого болоор эле. Алар кыргыз элинин карт тарыхынын жандуу күбөсү катары элдин түптүлүгүн, тектүүлүгүн далилдеп берүүгө жөндөмдүү келишет. Адылтай ажо, Ажыбай датка, Ниязбек карыя – үчөө тең бүт урпактын тегин айтып берүүгө даяр тирүү “архивдер”. Чыгарманын башталышында эле алар Шералинин, Качыкенин ата-жотолорунун түпкү тегин айтып олтурушпайбы. Мындай карыялар аркылуу чыгармада **тарыхый эстугум** көркөм чагылат. Алар улуттук аң-сезимди сактоочулар. Улуттук нарктын, нусканын, салттын мыкты үлгүлөрү аркалуу элдин өз алдынчалыгын, анын жалпы адамзаттын тарыхындагы ордун аныктай алышат.

Караялардын экинчи мууну эл тагдыры тунгуйукка капталганда карангыда көз издеп, капилетте сөз издеп, кыйын кезеңде баатырга кайра берип, колго жол көрсөтүп идеолог нускоочунун ролун аткарышат. Алар тарыхый кырдаалда өздөрү активдүү “кыймылда” болушат. Карыялардын мындай мууну аркылуу эл тагдыры сүрөттөлөт “... алар кылым азабын, дүйнө салмагын көтөрүүгө даяр, алардын дал ушундай артыкча адеп-ахлагы аркалуу кырдаал трагедиясы философиялык жалпылоого ээ болгон баатардык трагедиянын деңгээлине көтөрүлөт”¹. Тарыхый романдагы ушундай каарман үлгүлөрүнө “Көчмөндөр кагылышындагы” Дааныш карыянын, “Сынган кылычтагы” Шер датканын образын атоого болот.

Сырттан жоо чаппай, душман келбей, кой үстүнө торгон жумурткаланган заманда жок жерден өз ара таарынышып, жайып талашып өзүнө өзү жоо болгон улуттук трагедияга К. Осмоналиев Дааныш аркалуу баа берет: өз менен да таарынышат, булар. Жат менен да таарынышат булар. Керилип уктап, кең басып, өтпөйт экенбиз го” – деп зээни кейийт карыянын. Дааныш өз ара кектешүүнөн кунун жакшы билет. Ал убагында кыздардын ай чырайлуу сулуу кыздарын Кокон ордосуна тартууга алып жаткан, улуттун намызына тийчүү зордукка чыдабай кол курат хандын даңкы чыккан Арап баатырын өлтүргөндүгү үчүн акыры курмандыкка кеткен Тайлак баатырдын адилетсиз өлүмүнө менен келише албай тентип кеткен. Мынтип ээн тоодо бу ырынан чыры көп опуралдуу замандын уу чуусунан качып, бейпил турмуш кечирейин десе, артынан чабарман келип олтурат. Ич ара таарынуунун баасы кымбатка турарын алдын ала сезген Дааныш “окуянын” андан ары өнүгүшүнө кулак түрө байкоо салат. Акыры карыя ойлогондой ырбап, бөөдө орто жолдо айыпсыз эл кырыдарда “кырдаал трагедиясын” өз мойнуна көтөрүп, Ормондун астынан тосуп чыгат Жайып сурап келген Качыкени “баласы жок куу башка окшоп, жигит жалаңы жок жалгыз аттанып малына жайыт издейсизби?” - деген кагуу сөзүнө уугуп, балдарынын “күчүн” көрсөтүп Ормонду орго салып, ал аз келгенсип байталга түн⁷ ичинде тетири мингизип шылдың кылган саяктарды Ормон кандай күнгө туш кылаарын билген Дааныш түн кезип, чаначка ууң кымыз куйуп, жанына бышкан козунун этин алып, алдынан тосуп чыгат Чебер прозик К.Осмоналиевдин калеминен жаралган карычнын сырткы келбети, кийген кийими, кыймыли, бир сырдуу мүнөзү окурманга не бир жылуу, кадимки мээримин көргөн, акыл-сөзүн уккан өз атасын эсептелет.

Мындай карыяларды “бейтааныш тааныштар” жалпы кыргыз атасы десең болот.

Саяктардын шылдынынан ызасы ичине сыйбай, кеги курчуп турган жигитти акырын эч нерсе билмексен болуп тамакка чакырып, астына козунун башын тартып, ыштуу чаначтагы кымыздан сунуп, унчукпай сөз кезегин күтүп турду карыя. Анын ушул унчукпай турушунан элдик маданият сезилет Ээн жерде астынан кыдырдай жоолуккан бул адамдын өзүнөн кеп чыкпасына көзү жеткен соң суроо узатты Ормон:

– Кайсы жерден болосуз, карыя?

– Асманында шумкар айланган, тоолору булут челген, жайнаган малы бар, арча жыгттуу авасы бар жерден болом.

– Кайсы элден болосуз карыя?

– Башы бар, мээси жок, байлыгы бар, ээси жок, малын тынч бакпай ашын аш кыла албай эсирген элден болом.

– Кайсы айылдан аттадыңыз, карыя?

– Каткырыгы таш жарган, төрүндө олтуруп тапкан амалы босогодон ашпаган, бири баштап, миңдин убалына калган айылдан чыктым.

– Кимди тосуп чыктыңыз, карыя?

– Алы бар, акылы жок, өз деп жакынын гана баккан, өзгө деп коңшусун чапкан, алыска учалбаган, кыска өмүрүн узун деп жүргөн ырысын көтөрө албай тебелеп күлгөн, бир баатыр боло турган эле

Ошону тосуп чыктым.

Сууроого берилген карыянын табышмактуу жооптору тарыхый кырдаалга баа берүүнүн элдик философиясы. Ал эми ошол элдин жүгүн көтөрүп, эл үчүн түн кезип, элди азапка салчу инсандардын адепсиз жоругуна зээни кейиген мындай карыялар “адамгерчиликтин баатырлыгын” көрсөтүшөт.

Алар кийинчи муун тарабынан жоголуу коркунучунда турган элдин эзелтен сактап келе жаткан адеп, жүрүм-түрүм эжелеринин сакчылары

Сыяктуу.

Дааныш берген жооптор биринчиден, образдын типтүүлүгүнө экинчиден, кыргыз карыясынын жашоо мыйзамына ылайык келет. Анткени нарктуу карыя үчүн жеке үй-бүлөнүн тынчтыгынан мурун элдин тынчтыгы журттун амандыгы керек. Ошол эле учурда алардын жеке адам турмушундагы орду да бөтөнчө. Бул Дааныштын небереси Укенге жасаган мамилесинен көрүнөт. Теңдешсиз мээримин төгүп, бала күнүнөн аздектеп чоңойткон небересинин тагдырына толгонгон Дааныштын санаасына тең келчүү күч жоктой. Тарыхый карама-каршылыктан келип чыккан жеке турмуштагы келишпес карама-каршылык менен күрөштө артынан куугун түшүп качып келаткан Укендин астынан тосуп, айкөл пейилин төгүп: “Оо жараткан! Менин медедим келаткан го! ”Менин жаны биргем келаткан го? Деген Дааныш карыянын мээримин башка адамдан табылгыс мээрим.

Калк ичинде калыстыгы, кашкөйлүгү, эл тагдырына өз тагдырындай күйүп жанган дагы бир журт адамы Т. Касымбековдун “сынган кылыч” романдагы Шер датканын образы. Кокон хандыгында бийлик интригасы күндөн-күнгө күчөп, саясий кризис элди эзип, улуттун намызы кордолуп мындан ары мындай жашоого мүмкүн болбой калган тарыхый кырдаалда эл толкуп турду. Ушундай шартта эл мыкты инсанга муктаж экенин жакшы түшүнгөн Шер датка бычакка эл мыкты инсанга муктаж экенин жакшы түшүнгөн Шер датка бычакка сап болчу жетекчи издеди.

Эл кишиси деген ызаттын ээси Шер датка Кокон ордосунда 1801-жылы ак кийизге салынып хан аталган Алимхандын балдарын жакшы билчү. Так талашуудан башы кеткен Ибрахимбектин баласы Болот бек Самарканда тентип жүрөт угуп, жанына уч киши алып аны издеп чыкты. Бир жагынан тулпардан калган туяк, бир жагынан мураскор болууга укугу бар – деп ойлогон эле. Бирок издеп тапкан кишиси динден башка эч нерсени түшөнбөгөн думана болуп калган экен. “Алим хандын урпагы ушинтип майдаланып тынабы?” - деп, Абдумомун бектин короосуна келип, чарчап, санаага эзилип олтурганда капасынан чай куйган жаш жигитке көзү түштү. “Нооча бойлуу, бүркүт кабак, бетинде саал чаары бар жигит эрдин жымыйынкы кымтып, көзү бир шумдуктуу жылтылдап ойноп”¹ – Датканы тиктеп турган экен. Опурталдуу чалкеш мезгилде тагдырды тобокелге салып Шердатка “ойноок көз” жигитти өзү Чаткалга ээрчитип келип толкуган элге жетекчи кылып берди. Көрсө көкүрөгү тунук Шердатка жаңылбаптыр. “Ойноок көз” жигит Болот – Исхак деген ат менен тез эле кадыр таап, эт көтөргөн туу болуп берди. Кокондуктарды эле эмес, орустардын оторчулук саясатын чочутуп, “Туркестан Пучагы” коңшулаш мамлекеттерге чейин даңазаланып кетти.

Айласы түгөнгөн Кудаяр хан Абдырахманды элчи кылып элдешүүгө жиберген эпизоддо Шердатканын ким экендиги дагы ачыкка чыгат. Курчуп турган саясий кырдаалда, бийлик кумары менен куулугу башынан ашкан Абил бий миң сыпай ээрчитип келаткан Абдырахманды алдынан утурлап чыгат. Абтабачынын бир ооз сөзүнө ыраазы боло түшкөн Абил дагы бир ордо менен элдин ортосунда данакер болмокчу болуп, түбүндө “Тулпар” көлү бар, “Эне тоо” аталчу Аксынын ажайып кооз Бозбу жайлоосуна кырк ак өргө көтөрүп, уруу билермандарын чакырткан. Ордодон кайра кайткыс көңүлү калган тоолуктар Абдырахманды кучак жайып тосуп албасын да жакшы билчү Абил. Ошондуктан аларды дароо жүз көрүштүрдөй, эки күн жөн гана сүт эмди тайдын эти менен кымыздын гүлүн берип сыйлады да, үчүнчү күнү өзүнүн он эки канат өргөсүнө Каракаш айымдын жасалгасы көз тайгылткан дасторконуна сакадай иргелген он бийди бөлүп чакырды. Ошол тандалма бийлердин да башында Шер датка турган эле. Бийликтин элге көрсөткөн кордугу жанга батканынан, эми чарт жарылып жаңжал чыкчуу мөөнөт келгенде, Абдырахман мукактана алдыга түшүп, сарала кымкап тонду Шердаткага жапты эле, элдин өз азабым деп түшүнгөн карыя “жүзү сурданып”.

– Жылаңач жүргөн эч ким жок! – деди да, башкалар жылтырак тонду тиктеп эсине келгенче, кымкап тонду ийинен силкип таштады. Бийликтин азезилдей кумарынан аяр болуп бүткөн эки куу адам (Абдырахман, Абил) биринен сала бири тил безеп, “улуу ынтымак” сөзүн сүйлөгөндө да йие койбоду Шер датка:

– Йе , тынчы жок, куту жок мамлекетинди урайын... Жылуусу жок тонунду урайын... -деп сөгүнүп жиберди.

Айласы кеткен Абдырахман: “колумду уялтпаңыз, аваке... Атамды көрдүңүз эле... - деп, ата арбагын ала жыгылганда гана жумшарууга мажбур болот Шер датка. Карыянын адамды сыйлоо адеби менен арбакты урмат кылуу нускасы биригип, Мусулманкул эске түшкөндө, буулугуп, ыйлап жиберчүүдөй ызаланып турса да, кайра жабылган кымкапты экинчи жолу силке албай олтуруп калды. Бул Шер датканын тоногу же кепке алданышы эмес, сөздүн кунун баалаганы эле. Элдин эң бир кыйын кезендерде “алдына келсе атандын кунун кеч” эрежесине баш ийүү болчу.

Ушул эле эпизоддон Шер датканын хандан, бектен кайра тартпаган батылдыгы, кара кылды как жарган калыстыгы окурманга кыргыз карыясы менен сыймыктануу, аталарга таазим этүү сезмин тартуулайт. Эл иштеп чыккан эжелердин наркына баш ийүүгө туура келет. Шер датканын жан дүйнөсүндөгү карама-каршылык мезгилдин дал өзүндөй, доордун ошол кездеги карама-каршылыгындай тиретип турат. Жөндүү кепке ийүү Шер датканын ордого болгон наарызылыгын жууп бибере албайт. Ал сый үчүн, жеке өзүнө көрсөтүлгөн урмат үчүн эл азабын унутуп жиберчүү пенделерден эмес. Кайрадан элге көрсөтүлгөн кордук эске түшкөндө кыжыры кайнап, “... кичине бирдеме боло электе ордодон аскер чыгарат, аскери келип жигиттерди казыкка олтургузат, бооз келиндердин ичин жарып, баласын бакыртып жерге түшүрөт. Бул эмне?..”

- Башы калтылдап чыңырып жиберди. – Ыя, бул эмне?! өз элине ханы кыла турган кордукпу, кокуй?!”

Жатууга жай бербеген Абилдин “чеячендиги” да, чычканга кебек алдырбаган Абдырахмандын митайымдыга да Шер датканын калыс кебинин алдында суу кечпей турду ... Бийлер элтейди... Ортодо сөз түгөндү... Капысынан “карышкалардын баласы” Абдырахман өзүнүн жандап келген Науман паңсатын чакырды да, куралын чечтирип туруп, “бөрк ал десе, баш алып, ханын элине жаман көрсөтүп жүргөн ушундай желдеттер” экенин дадилдеп, кыргыздарга көрсөткөн кордугу үчүн өлүмгө кармап берди.

Элчиликке келген Абдырахман кыргыз билермандарына башын ийип, кишиден курмандык чалып “көңіл алган” соң, көтөрүлүштү токтотуп берүүсүн өтүндү. Бир эле ордодон келген өкүл болсо да анынэбин тапса болот беле, а бул жерде Абил бий кошулуп “датка агалап” тилинен бал таамп суранып, сабылып турганда да, Шер датканын зирек акылы туйуп турду:

Көтөрүлүшкө кол башчы издеп, жер кыдырып, акыры дээринде бар жигитти да өзү таап, анысына кайра каршы чыгып токтотуу Шер датка үчүн өлүп кайра тирилүүгө тете болчу. Эки санаанын ортосунда чайналып, кыйналып олтуруп, акыры эл үчүн башка бир жол издеп, ал табылгасына өзү да кубана, шарт койду, Шер датка:

– Болуптур, биз урушту токтотолу. Кудаяр ойундагы кастыгын таштасын. Саттарга ижарага берип жиберген түздөгү суулуу жерлерибизди кайтарып берсин. Урушта набыт болгон балдарыбызга күн төлөсүн. Беш жылга чейин жырык тыйын салык албасын.

“Авакелеп” башын ийип турган Абдырахман “бул ак сөз” - деп кубаттап, эл керек болсо, мамлекет керек болсо көнөт ушул шартка, буга көнбөсө мен силер тарапмын дегендей ишарасына ишенди момун эл.

Кийинки күнкү кырк өкүлдү ээрчитип, Шер датка ак сакалын жайкалга элге жакшылык алып келем деп ордого жөнөп кетти.

Бийликтин “таттуу” тагынан башка башка көзүнө эч нерсе көрүнбөгөн Кудаяр “элгече өлүм жок” деген эзелтен келаткан элдик наркты бузуп, тоолук-

тарга тээ баягы кыпчактырдын көйүн көрсөтмөк болду. Кырк уруунун “акылы” болгон кырк билермандын башын алып, топураган элди тыймак болду да, Шердатканы баш кылып кырып салууга буйрук берди. Хандан көңүлүн алмакчы болгон удайчылыр кырк адам башын таш үйгүндөй додолоп, эң үстүнө Шер датканын башын койуп, кийинки күнү Кудаярды “көргөзмөгө” алып келишти. “Шер датканын сеңселеген аппак сакалы кызыл-ала болуп канга бойолуп, эки көзү жумулбай калагн эле. Так өзүн тиктегенсип, Кудаяр – хандын эти үркүп кетти”¹.

Ошентип, эл үчүн курман болгон пайгамбардай журт адамы Шер датканын өлгөн башы, Кудаярдын тирүү башын чочотат. Кыргыз элиндеги “өлсө өлүгү артык” деген накыл кеп ушундай тарых сабактарынын калаган болуу керек. Кудаярдын жети мууну каргышка кала турган бул мыкаачылык анын күнүнүн бүткөндүгүн биротоло дүйнөлүк коомчулукка жарыя кылды. “Туркенские ведомости” мындан кийин Кудаярдын баш ийип берүүдөн башка жолу жок экендигин кубануу менен жарыялады. Демек, элдин үйүт-салтын, үрп-адатын, тилин, дилин бузуучу кыйроону Кудаяр Саяктуу кийинки муундун көкүрөгү сокур жасашы мүмкүн экенине дагы бир тарых барагы күбө болду. Ушундай өткөн турмуш корутундулары менен тарыхый романдар кийинки муунга нравалык сабак берүүчү окутуучу-тарбиячынын ролун аткарып келет. Ал эми андагы тарбия сабак окутуучулары дааныман карыялар – улуттун эстутумдары. Силерге таазим!